

Makale Geliş Tarihi: 26.12.2018

Makale Kabul Tarihi: 01.01.2019

TEORIYA HÎNKIRIN û BIKARANÎNA XWENDINÊ DI KURMANCÎ DE

Resul Geyik¹

KURTE

Wekî tê zanîn, li hemû dinyayê mirov hînbûneke sistematîk û metodolojîk bi saya xwendinê pêk tîne. Li gelek welatên Rojhilata Navîn mixabin asta xwendinê zehf kêr e. Ev rewş li bajarên kurdan jî heman rewş e û li gelek deveran asta xwendinê jî astên gelek welatan kêmtir e. Ji bona xwendinek ku bigihîje armançeke baş divê stratejîyên xwendinê baş bîn pêkanîn, xwendineke bi sistem hebe, û di hinek pêvajoyan de rewşa xwendekaran ast bi ast bê nîrxandin. Ji ber ku fakulteyên perwerdehîyê ji bona hînkirina Kurmancî tune ne, pêwîst e sazî bikaribin li ser metodolojîyê bisekinin û krîteran diyar bikin. Di ser re divê materyalên xwendinê li gorî armançên cûda bîn amadekirin û bîn adaptekirin.

Peyvên Sereke: Xwendin, Stratejî, Teorî, Kurmancî, Ast

ÖZET

Kürtçe'de Okuma Öğretme ve Kullanım Teorisi

Bilindiği gibi bütün dünyada öğrenciler sistematik ve metodolojik bir yöntemi okuma sayesinde elde edebilir. Maalesef, pek çok Ortadoğu ülkesinde, okuma düzeyi ve alışkanlığı düşüktür. Bu bahsi geçen durum elbette Kürtçe konuşulan illerde de benzerdir ve bu oran farklı şehirlerde de değişim göstermektedir. Çok başarılı bir okuma düzeyi elde edebilmek için, okuma stratejilerinin düzgün bir şekilde ilerlemesi gerekir, sistematik bir okuma sırası uygulanmalı ve her defa değerlendirme süreci düzenli bir şekilde kontrol edilmeli. Kürtçe eğitim fakülteleri olmadığı için, kurumların dil öğretim metodolojisini öğretecek temellerin atılması okuma açısından elzemdir. Bununla birlikte, ders malzemelerinin hazırlanması ve düzeylere göre adapte edilmesi gerekir.

Anahtar Kelimeler: Okuma, Strateji, Teori, Kürtçe-Kurmanca, Düzey

¹ Hindekar, Zaniŋgeha Mardin Artukluyê, Enstîtuya Zimanên Zindî, Şaxa Makezanista Ziman û Çanda Kurdî, Mêrdîn, Xwendekarê Doktorayê ye li Şaxa Makezanista Ziman û Çanda Kurdî ya Zanîngeha Dicleyê E-mail: resulteacher@gmail.com, ORCID NO: <https://orcid.org/0000-0003-3516-098X>

ABSTRACT

The Theory of Teaching and Use of Reading in Kurdish

As known, all over the world the Ss can obtain a systematic and methodological approach through reading. Unfortunately, in most of the Middle Eastern countries, the reading level and habit is very low. The situation mentioned is totally similar in Kurdish spoken cities as well and this ratio tends to differ in many cities. In order to obtain a very successful reading level, the reading strategies should be carried out properly, a systematic reading order should be followed and every time the evaluation period should be checked on a regular basis. As Kurdish Education faculties don not exist, it is an imperative that some organizations should be established to lay the foundation of teaching methodology and criteria in terms of reading. Moreover, authentic materials should be prepared and adapted in accordance with the level.

Key Words: Reading, Strategy, Theory, Kurmanji, Level

Destpêk

Xwendin pêvajoyeke fikirînê ya bi zanebûn û bê zanebûn e. Gava xwendekar an jî xwendevan tiştêkî dixwînin, ji bona ku bikaribin peyama ku nivîskar daye bigirin gelek stratejiyên xwendinê bikar tînin. Ji bona vê hewldanê jî ew bi gelemperî agahî û zanebûna ku di deqê de cî digire bi zanîna paşxana xwe û tecrubeyên berê re didin ber hev. Wekî baş tê zanîn, tiştê ewil ku tê hişê mirov di pêvajoya xwendinê de, bi saya xwendinê peyvên ku mirov dizane zêde dibin û fahmkirina peyvan çêtir dibe. Di xwendinê de xwendekar rastî gelek peyv û qaliban dibin, hevokên cûr bi cûr tên dîtin. Ji ber ku îfadeyên xwendin û nivîsê jî hev cihê ne, xwendin derfetek nû dide mirovan ku zimanê ku di wateyê de kûrtir e derdikeve pêşîya mirovan. Lê divê xwendin dixwazî di derzê de, dixwazî tenê bê pêkanîn, hewce ye mirov li hin tiştan miqatebe (baldar) be ku bikaribe bandora xwendine zêde bike.

1. Pêvajoya Xwendinê

Mirov dikare xwendinê wekî nêrîn û fehmkirina tiştên nivîskî îfade bike an jî pênase bike. Tiştê ku dixuye wiha ye lê xwendin hin tiştên din jî di nav xwe de dihewîne. Bo mînak, gava du kes deqekê dixwînin tiştên ku her du mirov fehm dikin bi tevahî ne wekhev in, ji ber ku mirov tiştan li gorî paşxan, zanebûn û tecrubeya xwe dinirxînin. An jî dema xwendina deqek di zimanê zikmakî û zimanekî biyanî de ku ew dixwînin dîsa jî ji lezgîniyê bigirin heya fehmkirinê gelek cudahî di navbera xwendevanan de derdikevin holê. Yanî wekî dixuye, xwendin ne tenê şiyaneke e. Ji ber taybetmendiyan xwe yê hebûna rêziman û peyvan, ragihandin û peyamên ku didin di eslê xwe de xebat an jî çalakiyêke komplîke ye. Mirov dikarin bibêjin ji ber ku armanceke xwendinê jî fehmkirina tevahiya deqê ye, xwendin di asta herî dawî de çareserkirina pirsgerêkekê ye, ew jî fehmkirina wê bi xwe ye. Ez xwendinê wekî çalakiyêke peyngirtin û çareserkirina pirsgerêkan dibînim û ev çalakî jî hêz û fleksîbîlîteya xwendekar û xwendevanan bi pratîkê zêde dike (Clay, 1991: 6).

Francoise Grellet pesend dike ku xwendin şiyaneke çalake e. Her tim di nav xwe de texmînkirin, kontrolkirin û jixwepirsînê jî dihewîne (Grellet, 1981: 8). Li ser

pirsa xwendin çima çalakiyeke aktîf e, Grellet vê bersivê dide, ji ber ku hemû çalakiyên ku mejî pêk tîne û mirov çiqas dixwîne, kûrbûna wî (kûrfehmkirin) ya li ser meseleyekê çêtir dibe, bi hêsanî dikare mijaran bi hev ve girê bide, baldarbûna wî/ê zêde dibe, fehmkirina wî/ê vedibe.

Ji bo mijara ziman hînkirinê nemaze jî ji bo îngilîzî McDonough & Christopher (2003: 89) xwendinê wekî şiyaneke herî girîng di nav şiyanên zimên de dibînin ku divê xwendekar deqên îngilîzî bixwînin ji bona beşên pisporiya wan. Û ji van xebatên xwe jî bidestxistina hinek realîteyên fehmkirina xwendinên nav polê jî girîng e.

Xwendin ji du tiştan pêk tê; nasîna peyvan û fehmkirina peyamên hevokan² (Pang û yd, 6). Di pêvajoya xwendinê de, tiştên di mejî, hest û baweriyên xwendevanan de diyar dibin: agahî/zanîn, (agahiyên çewt, kêmasiya agahiyên) stratejiyên ku deqê proses dike, kêf, tirs û dilşadiyên me yanî bandora gişî li ser fehmkirina xwendinê heye (Weaver, 2009: 8). Li gori Grellet (1981: 1) ji bona pirsê deqa xwendinê çî ye, ew vê bersivê dide; fehmkirina deqeke nivîskî tê wateya heya hêza herî dawî, derxistin û bidestxistina agahiyên pêwîst in.

Mirov dikare xwendinên xwe ji listeya jêr hilbijêre (h.b., 1981: 1-2)

- Novel, çîrok, deqên wêjeyî (nivîs, rojenivîsk, bûyer, biyografi)
- Şano
- Helbest, lîmerîk, helbestên zarokan
- Name, kartpostal, telegram, nîşe
- Rojname û kovar
- Gotarên taybet, rapor, nirxandin, ceribandî, nameyên kar, kurte, hesap, broşûr (yên politîk an ên din)
- Pirtûkên destan, pirtûkên dersan, rêber
- Tarîfên xwarinan
- Reklam, broşûrên gerê, katalog
- Xaçepirs, pirsgerêk, kuralên listikan
- Talimat (ên hişyarîyê), rênîşandan, kural û zagon, poster, îşaret (îşaretên rêyan), form (formên serlêdanê, kartên balafiran), graffiti (nivîsên dîwaran), menû, listeyên bihabûnê, bilêt
- Xêzefilm, xêzikên karton, karîkatur, lehengên (wêneyan)
- Statîstîk, grafîk û cûreyên wan

² Pirtûka ji aliyê Unescoyê hatiye amadekirin. Teaching Reading. Elizabeth S. Pang, Angaluki Muaka, Elizabeth B. Bernhardt, and Michael L. Kamil, gihîştin 18.03.2016 seet 07.17 (<http://www.ibe.unesco.org/International/Publications/pubhome.htm>)

- Rêbera telefone, ferheng û qilavûzên zimanan.

Hedge (2001: 192) pênaseya xwendinê wiha berfireh dide:

“Zanebûna zimên derfeta xebata ser zimên dide xwendevanan. Xwendevanên baş peyv, avasaziyên rezimanê û hêmanên zimannasiyê zû û rast nas dikin, deşîfre dikin û dema dikevin nav vî karî hayê wan ji pêvajoyê jî tune ye. Yanî, xwendevaneke ku axaftina wî/ê herikbar e xwediyê zanebûna avasaziyên zimanek baş e û gelek peyvyan bi awayekî otomatîk dinase”.

Zanebûna peyvyan bi awayekî xwezayî dijwar e ku xwendekar dikevin nav pirsgirêkan. Zanebûn an jî nezanebûn pirsgirêkeke derûnî ye, nêzikatiya xwendekaran diyar dike. Loma pêşiya xebata xwendinê, dema ku mamoste li ser peyvên sereke dixebitin, asta xwendinê bilind jî be, xwendekar bi awayekî erênî ji bo dersê amade ne. Nation û Coady (1988: 104-105) ji bona ku xwendekar bikaribin li ser deqên bixebitin 5 rêze-çareseriyên pêşniyaz dikin:

- a. Dîtina peyvên nayê zanîn.
- b. Nêrîna konteksa hevokê û hêsankirina wê.
- c. Nêrîna konteksa berfirehiya peyva nayê zanîn û ev jî tê analîzkirina peyva ku hevokê de ye û hevokên pêwendîdar.
- d. Texmînkirina wateya peyvê.
- e. Kontrola texmîna peyvê.

Teoriya Şemayê ya Xwendinê

Prosesa jêr û jor: Agahî ji tiştên giştî ber bi tiştên taybet ve diherin (dere).

Prosesa jor û jêr: Ev proses di asteke bilind de, ji texmînên gelemperî pêk tînin,

Bi saya wan prosesên mirov dikare bibêje agahî, zanebûna heyî û çandî bandora xwe li xwendinê dikin. Helbet tiştêkî hewce ku divê neyê jibîrkirin û her tim di hişê mirov de be, adaptekirina materyalan li gorî tiştên pêwîst yê dersê ye ku ew materyalên nû bikaribin motîvasyonê xwendekaran zêde bike û hînbûna wan bi notên dersê re yekgirtî be. Diyar e ku di van salên dawî de li ser rola motîvasyonê di gelek rê û rêbazên hînkirina zimên de gelek kes tezan dinivîsîn û ji bona kurdî jî ev zehf elzem e.

Gazînen Xwendekaran

Gelek xwendekar ji nezanîbûna peyvyan gazinan dikin û baweriya wan ew e ku çiqas zêde peyvyan bizanibin, ew ê zêdetir fehm bikin. Kesên ku peyvyan nizanin, deqên xwendinê wekî tekstên aciziyê bi nav dikin. Ev jî dibê sedema wendabûna motîvasyonê wan. Asta motîvasyonê û bihevregirêdana texmînkirina asta serkeftîbûna akademîk de kêrhatî ne (Baker & Wigfield, 1999: 452–477). Ji bona zêdekirina asta xwendekaran jî zanebûna peyvyan ji bona bikaribin di navbera deqan de pêwendîya çêkin dê karê her du aliyan jî hêsantir bike.

Ev rewş di kurdî de jî dibe pirsgirêk

1. Cudahiyên peyvên herêmi dibe ku di pirtûkekê de li gorî zimanê herêmi hatiye nivîsîn bibe pirsgirêkek.

Mînak

Peyva “birçî û sibehî” li herêma Colemêrgê wekî “birsî û sipêde” tê gotin. Cudahiyên peyvan ne ji bona her kesî jî be ji bona gelek kesan dikare bibe sedema aciziyê.

2. Peyvên ku yan berê hebûn yan jî li gorî jiyana rojane ya niha hatine çêkirin, adaptekirin û afirandin jî di nivîsê de dikare bibe sedema aciziyê.

Mînak

Bikaranîna peyva “sarincê” di wateya bûzdolabê de dibe ku bibe pirsgirêk ji ber ku bikaranîna wê ya gundan cuda ye.

Mînak

Ji bona peyva “nexweşxaneyê” gelek kes peyva “xestexaneyê” bi kar tînin. Lê li herêma Rojhilat, berê peyva “xweşxaneyê” dihat bikaranîn. Ji bo qenehkirina zarokan ji bo birina wan a nexweşxaneyê ez bawer im, gava mirov bêje “em ê herin xweşxaneyê, ji bona tu xweş bibî” dê di warê rehetkirina derûniyê de jî çêtir be. Ev peyv di pirtûka *Fêrbûna Kurmancî* de cî digire. Li gelek herêman peyva “makîna cilan an jî ya firaqan” tê bikaranîn. Ji bona malbatên ku jixwe di jiyana rojana de kurmancî diaxivin guhertina peyvan zehmet e û dibe ku ne hewce jî be. Malbateke ku kurmancî diaxive dibe ku peyvên berê bidomîne û yê nû cilşo û firaqşo jî bi kar neyîne.

2. Şiyana Xwendinê

Şiyanên xwendinê (Demirel, 1999: 134)

- a) Texmînkirina mijarê ji sernivîsan (predict)
- b) Pêşniyazkirina sernivîsekê ji bona deqekê ku hatiye xwendin (generalizing)
- c) Texmînkirina wateya peyvên deqên xwendî (guessing the meaning)
- d) Dîtina agahiyên gelemperî (surveying)
- e) Dîtina û bidestxistina agahiyên taybet wekî zûnêrîn (scanning)
- f) Dîtina fikirên bingeîn û talî di nav deqên tîn xwendin de (finding the main ideas and supporting ideas)
- g) Transferkirina agahiyên deqan (Transferring the ideas)
- h) Derxistina kurteyên deqan (summarizing)

Ev stratejiyên ku mamosteyek dikare di hînkirin û bikaranîna deqên xwendinê de bi xwendekaran bide kirin zehf kêrhatî ne û bala xwendekaran bêtir dikişîne li ser dersê.

Taybetmendiya Deqên bîna Xwendinê

Armanca hînkirina xwendinê çi ye? (Demirel, 1999: 133)

- a) Bidestxistina şiyana xwendinê bi awayekî rast, berdewamî û bi fehmkirin
- b) Zêdekirina hejmeta peyvan
- c) Dîtinê xwendinê wekî rêya agahî bidestxistinê
- d) Pêşxistina îfadekirina mirovan bi saya deqên bi zîmanek rast û xweş hatine nivîsîn.
- e) Elimandina xwendinê

Heke zarok bikaribe di zîmanekî de bixwîne, ew zarok dikare bixwîne û ev şiyana gelemperî dê di zîmanekî din de xwendinê hêsantir bike (Krashen, 1996: 23). Wekî li jor jî xuya ye ev giş girêdayî hev in û xalek rê li ber tiştekî din vedike û di taliya talî de xwendinê mêtîyê xwendakaran sistematîze dike. Herwiha mamoste jî divê ji xwendekarên xwe re bernamêyek bi rêk û pêk û li gorî heskirinê û asta wan amade bike û van materyalan him ji bo dersan û him jî ji bona xebatê û lêkolînê cuda bi kar bîne.

3. Hînkirina Xwendinê

Gelek sedem hene ku mirov deqên xwendinê bide hînkirinê û di dersan de bi kar bîne. Mirov dikare xwendinê bo sedemên cûr be cûr bi kar bîne. Bi gelemperî mirov ji bo kêfê (hobî) an jî ji bona hînbûnê (agahî hînbûn) dixwîne (Grellet, 1987: 1-2). Sedemên bîngehîn ev in, lê mirov dikare hin sedemên din jî li wan zêde bike. Mirov dikare bibêje meraq, kêfgirtina xwendinê, pêwistiya agahiyekê û hwd. Armanca her çî be jî mirov nikare rojek bîxwendinê derbas bike, li her derê, her roj xwendinê hewce ye ji bona ku mirov jîyana xwe bidomîne. Tu roj tune ye ku em peyamek, nivîsek, rojnameyek an jî lewhayek li ser rê nexwînin. Herwiha hemû pêvajoyên hînbûnê bi saya xwendinê rêk û pêk in. Ji ber vê jî her tim kesên ku dixwînin ne tenê di ware îfadekirinê de lê di warê analîz, fikir, plankirinê û her tiştên girêdayî fikirî de jî jêhatî ne. Ev jî rê me dide ku xwendinê di jiyana me de tiştekî jêneger e.

Ji ber vê jî pêwîst e em hînbûnê hêsantir bikin.

Xwendekar çiqas deqan bibînin, wê zanebûna wan a zîmanê pêş ve biçe û asta wan ber bi jor ve here. Mirov çiqas peyv, rêzîman, biwêj, qalib û hevokan di nav deqan de bibînin, dê rêjeya hînbûnê zêde bibe û mirov bêhîşmendî û bêstres, zîmanê ku dixebite û dixwîne hîn bibe. Ji bona ku hînbûnê serkeftî be, divê deq

bala xwendekaran bikîşîne, deq, mijar û peyvan di nav xwe de dubare bikin. Li vir rola xebat û çalakîyên zimên ji bo dubarekirinê pêwîst in.

Deqên xwendinê di heman demê de, ji bona hînbûna nivîsê jî modelên baş in. Dema ku em xwendekaran hîne xwendinê dikin, hewce ye ku em gelek deqan pêşkêşî xwendekaran bikin da ku gelek mijar bi awayekî xwezayî di hişê xwendekaran de cî bigirin.

Deqên xwendinê ji bona hînkirina peyv, rêziman, rastnivîs, hevoksaî, paragraf û sentaksan baş in. Ji bo vê nêrinê Penny Ur xwendinê wîha şirove dike (1996: 140):

“Tiştê herî balkêş divê di xwendinê de neyê jibîrkirin, xwendinê wekî tiştêkî bêdeng, şexsî û çalakîyêke pasîf an jî xebateke takekes nîne. Berevajî (bileks) em dikarin bi teşwîqkirina (handankirina) berawirdkirina deqên xwendekaran û bi şîroveyên xwendekaran dersê balkêştir û herikbartir bikin. Gava deqek biwate hebe, xwendekar dikevin nav meyla ku ew bi şîroveya xwe ya gelemperî li “şêweyê” (şikil) binêrin, lê ji dêvla vê, mirov bêtir em peyvên temamkêr ên li fehmkirina xwe ya deqê dinêrin”.

Gelek kesên ku li ser rol û bandora xwendinê xebitîne hene yek ji wan jî Krashen e. Xebatên wî bi gelemperî li ser tercîhên xwendekaran e. Ew jî tiştên kêfxweş dide hîlbijêr. Krashen di xebata xwe ya bi navê “The Power of the Reading” (*Hêza Xwendinê*) de bi gelemperî wekî ji nav jî diyar e behsa hêza xwendinê dike. Mijar çiqas balkêş û rengîn be, tercîha xwendina xwendekaran zêde dibe. Xebatên Krashen li ser xwendin û têkiliya wê bi hînbûna zimên re gelek in û angaştên wî jî xwendin ji şiyana herî kêrhatî ye. Ew di xebatên xwe de her tim dibêje ku pêşxistina zimên û zanebûnê bi xwendina azad û xwestekî ye. Bi ser de, wiha zêde dike; divê mirov tiştên ku dixwaze bi xwe hîlbijêre û bixwîne. Yê ku bi vî rengî gav neavêje tenê eşa xwendekaran zêde dikin, û yê din jî ji aliyê bi rêvebir û mamosteyan wekî kêfxweşî tê nirxandin. Zarokên temen (emir) mezintir di warê demê de li hemberî ciwanên din dema wan kêmtir e û tu hobyên wan tune ne, lê eleqeya wan a xwendinê bihêz dimîne (Krashen, 2001: 16). Xwendina biwate, ji bo me xwendinên ji ber sedema pêşxistina zimanê perwerdehiyê ne girîng in (Krashen, 2004: 150)

Hînkirin divê li gorî astan be da ku xwendekar bikaribin zanebûn, hînbûn û fehmkirina xwe zêde bikin û asta xwe ya gihiştina deqên teorîk zêde bikin. Bi gelemperî ev ast; sê astên ji hev cuda ne. Loma nêzikatiya her sê astan, çalakîyên wan jî ne wekhev in û baldarbûn tiştêkî girîng e.

3.1. Asta Destpêkê

Di asta destpêkê de, xwendin piştî ku mamoste ji hazirbûna xwendekaran bawer e ku dikarin hinek formên rêzimanê fehm bikin, cudahiya peyvan bibînin, rêgezên nivîs û bilêvkirinê bizanin dest pê dike. Di vê astê de mamoste hewl

dide ku *xwendina bi kontrol (controlled reading)* bi kar bîne. Yanî tekstên ku ji bo xwendekaran tîl hilbijartin, amadekirin an jî adaptekirin li gorî mijar û peyvên ku xwendekar hîn dibin divê bîlêvandin û bikaranîn. Ev jî carna ji bo mamosteyan dibe sedema alozî û dijiwariyan. Helbet mamoste dikarin *tekstên otantik (xwezayî)* jî hilbijêrin û tiştên ku xwendekaran nedîtîbin bi kar binin. Tiştên nû di pevajo ya dersê de tîl hînkirin û li gorî pêwistiyê dem tê veqetandin.

Wekî di angaştê me de hat îfadekirin, di van xebatan de mamoste dikare xebat û çalakiyên peyv û rêzimanê jî bi awayekî veşartî bi kar bîne. Di asta destpêkê de mamoste gelek caran ji bona kontrolkirina bilêvkirinê *xwendina bideng (reading aloud)* bi kar tîne da ku çewtiyên bilêvkirinê bibihîze û sererast bike. Heke mamoste bixwaze dikare pêşiya xwendekaran bixwîne û ji bona xwendekaran bibe modelê. Ev rewş jî bona kesên ku dikarin kurmançî bi xavîn lê nikarin bixwînin û binivîsîn ne pîrsgirêk e. Ev jî bona kesên ku kurmançî wekî zimanê duduyan hîn dibin dibe mesele û alozî. Piştî xwendinê mamoste dikare ciyên ku wekî çewtî yan jî hewce ye xwendekar li ser xebateke dîsa dubare bike, dikare hinekî din jî wan bi hindekariyên cûr be cûr bide. Hindekariyên ku di vê astê de tîl dayîn bi gelemperî yêl hêsan û kinik in, hindekariyên wekî *pirs- bersiv, hevyeckirin-a (peyv, hevok, agahiy), çewt û rast (Ç-R)* an jî pîrsên fehmkirinê ne.

3.2. Asta Navîn

Deqên asta navîn li gorî asta destpêkê dijiwartir, hevok dirêjtir û hejmar û rêjeya peyvên zêdetir in. Ev jî wekî hindekariyê nû hindekariya *texmînkirinê (guessing)* di nav kontekstê de dide xwendekaran. Di asta destpêkê de, rola mamostayê/a bi gelemperî rênîşandan e, lê li vir bi gelemperî rola mamoste hêsaner (facilitator) e. Li gelek ciyan, mamoste wateya hevokê yan jî wateya peyvê ku di kontekstê de dikare biguhere ji xwendekaran re nabêje û kontrol dike gelo kî dikare bi perwerdehiya heyî bigihîje encamê. Bikaranîna *xwendina bideng* an *bêdeng* jî li gorî tercîha mamoste ye. Tiştê herî balkêş di vê astê de heya jî destê mamoste tê jî xwendekaran gelek tiştan dipirse û wan bi her şîyanê dixê nav xebata îfadekirinê. Armanca mamoste dîtina fehmkirina xwendekaran û pêşveçûna asta wan e.

3.3. Asta Pêşketî

Asta pêşketî ji ber cûreyên hevokan, hejmarên peyvên û îfadekirina dirêj asta herî tevlihev (komplîke) û bilind e. Ji ber vê çendê jî rengînîya deqan di her awayî de xwe nîşan dide. Di nav deqan de, peyvên naverokê, rêzimana heyî û yêl berî bi awayekî berawirdkirî, hêmanên çandî, nûçeyên rojane yan jî agahiyên teknolojîk, tenduristî, werzişî û hwd hene. Mirov dikare van agahiyan jî rojname, kovar, jûrnal (kovarên akademîk), çîrok, deqên edebî û akademîk û

hwd ve bigire. Di vê astê de, ji ber pêşveçûna asta xwendekaran xwendina bêdeng tê tercîhkirin. Helbet tiştên ku xwendekar wê nizanibin û nû bibînin hebin. Dîsa wekî asta navîn rola mamoste wekî *alîkar* û *hêsanker* e.

Asta xwende (karan/vanan) çî jî be jî bona peyvên ku nizanin, an na jê nebawer in, divê ferhengan bi kar binin, heta ku pekan be 3-4 cûre ferheng dê ji bo wan zehf baş be. Di beşa hînkirina peyvên de cudahiyên ferhengên niha hatibû behskirin (bnr. r.27) Ji bona bikaranîna ferhengê jî Penny Urr dibêje helbet lazim e ku xwendevan bizanibin ferheng çawa tê bikaranîn, lê gerek ew bizanibin kengî lazim e mirov li ferhengê binêre ji ber ku texmînên entellektuêl jî pêwîst in. Ferheng ji bona pejirandin an nepejirandina texmînên mirovan wekî amrazek li gorî fehmkirina deqê bêtir tê bikaranîn (1996: 149).

Di her sê astan de tiştêkî ku mamoste divê baldar be, hîlbijartina deqên ku dê di dersê de bên bikaranîn. Ji ber ku di hîlbijartina wan de asta xwendekaran, eleqeya wan, balkêşbûna wan zehf girîng in.

4. Pêşkêşkirina Çalakiyeke Xwendinê

Bi gelemperî pêşkêşkirin bi sê serenavan de çê dibe. Jê re jî dibêjin xwendina *nêzikatiya sê-pêvajo*.

Prosesa fehmkirinê pêşiya em dest bi “*xwendinê*” bikin dest pê dîke û piştî “*xwendin*” diqede jî didome. Xwendevanên baş stratejiyên wekî *pêşînêrîna (previewing)* deqê û stratejiyên piştî xwendinê wekî derxistina kurteyan ji bilî gelek stratejiyên dema “*xwendinê*” bi kar tînin. Xebata xwendinê wekî sê perçeyan in; pêşiya-xwendinê, dema-xwendinê û piştî xwendinê, mamoste dikarin çalakiyan ji bona her astê amade bikin ku ev jî fehmkirina xwendekaran dê zêde bike û derfetan bide mamosteyan ku bikaribin di her astê de stratejiyên ku xwendevan bikaribin hînbûna xwe nîşan bidin bibînin (Pardo, 2004: 272 - 281).

4.1. Pêşiya Xwendinê

Armanc ev in:

- Danasîna mijarê
- Motîvekirina xwendekaran
- Amadekirina perwerdekirina zimên
- Dîtinê zanebûna xwendekaran li ser mijarê û nasîna wan a mijarê
- Pêşkêşkirina mijarê
- Alîkariya stratejiyên xwendinê
- Behskirina serenav, mijar, bûyer û serpêhatiyên mijarê
- Şiroveya wêne û xêzikan

- Balkişandina xwendekaran li ser peyvên nû yên dersê.

4.2. Dema Xwendinê

Armanca xebat û çalakiyên dema xwendinê wiha ne:

- Fehmkirina niyet û armanca xwendekaran.
- Alîkariya fehmkirina avasaziya deqê û organizasyona deqan.
- Zelalkirina naveroka deqê.
- Di warê nêrîna peyvên nediyar de alîkirina xwendekaran
- Fehmkirina fikra bingeîn ya deqê.
- Lêgerîna gelemperî.
- Lêgerîna taybet.
- Bersivîn û bersivdîtina pirsan.
- Temamkirina grafik û nexşeyan.
- Çêkirina listeyan.
- Nîşegirtina peyamên girîng yên deqê.

4.3. Piştî Xwendinê

- Armanca xebat û çalakiyan wiha ne:
- Bihêztirkirina tişte ku hatiye xwendin.
- Pêwendî çêkirina deq û jîyana xwendekaran / şexsîkirin.
- Bikaranîna tiştên xwendî.
- Bikaranîna metodên hînbûnê ji bona zimanên din.
- Bikaranîna teoriyên ku hatine hînkirin.
- Bikaranîna şiyana xwendinê ji bona pêşxistina şiyanên zimên ên din.
- Alîkariya entegrekirina çandên biyanî.
- Bikaranîna peyv û avasaziyan ji bo nivîsên kontrolkirî
- Bersivandina hin pirsan
- Senifandina agahiyan
- Çêkirina pêşnûmayan (outline)
- Nirxandin û şîrovekirina hin xalên xwendinê
- Listina listikên polê.

Mirov nikare van pêvajoyan ji xebat û pirtûkan cihê bigire û serbixwe ji bi kar bîne. Hewce ye ku mirov bikare xebat û çalakiyan ku bi kar bîne û divê dersên

hatine çêkirin bi dersên ku berê hatine çêkirin re hev girtî bin û xwendekar bikare têkiliya mijarên berê û yên nû têkildarî hev bin. Ev xebat carna wekî dubarekirin an jî hînbûna mijaran e jî. Her xebat divê li gorî asta xwendekaran be. Bi saya vana, tiştê herî xwezayî zêdekirina motîvasyonê xwendekaran e. Dema mirov van her sê pêvajoyan bi kar bîne hebûna çalakiyên wekî axaftin, guhdarîkirin û nivîsîn rengîniyekê dixê dersê û monotoniya heyî jî dişkîne. “Motîvasyon xwejenere ye û bi xwendekaran re derdikeve holê; mirov nikare motîvasyonê bide xwendekarekê/an” (Lyons, 2003, 77).

5. Stratejiyên Xwendinê

Stratejiyên xwendinê yên gelemperî wiha ne (FSR, 2004: 10)³

Stratejiyên gelemperî yên xwendinê	Şayesandin – pênasekirin
Texmînkirin Predicting	Alîkariya agahiyên berê dike, girêdayî wêne, sereke û hwd in.
Girêdan (pêwendîçêkirin) Connecting	agahiyên berê û yên nû digihîne hev
Berawirdkirin Comparing	Li ser cudahiya di navbera du tiştan de disekine
Encamkirin Inferring	Li gorî tiştên tîn xwendin di asta edebî de tîn şîrovekirin
Sentezkirin Synthesising	Şopandina agahiyên perçe ji bona fehmkirinê
Perçe-wêne çêkirin Creating Images	Ji bona fehmkirina tevahiya deqê alîkariya wênegirtinê.
Xwe-pirsiyarî Self-questioning	Ji bona hînbûna aktîf dayîna çarçoveyek da ku xwendekar bikaribin deqê bi bersivan girê bidin.
Zûnêrîn Skimming	Ji bona fehmkirina gelemperî zûnêrîna deqê
Hûrnêrîn Scanning	Ji bona bidestxistin û ditîna agahiyên hurgilî wekî dem, dîrok, nav û hwd.
Diyarkirina girîngiyê Determining Importance	1) pêşxistina agahiyên herî girîng di nav qalib, hevok, paragraf, beş, novel an jî di tevahîya nivîsê de

Tablo 3.1 Stratejiyên Xwendinê

³ Ji pirtûka *First Steps Reading Resource Bookê* hatiye adaptekirin.

Cûreyên Xwendinê

Li ser cûreyên deqên xwendinê gelek nîqaş hene û hê jî yên nû dikarin derkevin pêşiya me. Teqez hîlbijartina deqan girêdayî asta xwendekaran e, mijarên ku wê bîn pêşkêşkirin û eleqeya xwendekaran bikşînin do motîvasyon û pêvajoya hînbûna xwendekaran de roleke mezin dilîzîn. Mamoste li gorî paşxan û fehmkirina xwe li gorî pêwîstiyên xwendekaran jî dikare deqan hîlbijêre û temayên ku pêşkêşî xwendekaran kiriye di nav xebatên xwendinê de bi hev re girê bide û hevgerîbûna mijaran kontrol bike.

Yek nîqaşa girîng û balkêş bikaranîna deqên “orjînal” in. Ji ber ku di deqên orjînal de her cûre hevok, biwêj, qalip an jî rêziman bêpergal tînin dayîn, ev rewş dibe sedema pirsgerêk û aloziyan. Bo çareserkerîna jî gelek mamoste deqa ewil û orjînal diguherînin û asta hevokan li gorî asta xwendekaran ji nû ve çêdikin. Herwiha heke ji bona pola destpêkê yan jî pola ewil, mirov rojnameyên wekî “*Welat*” an jî “*Tîgrîs*”ê yan jî malperên nûçeyan mîna “*Rûdaw*”ê bi kar bîne wê ev hewldana xebata xwendinê tenê bibe sedema wendakirina demê û wê xwendekar tiştêkî jî ji xwendinê fehm neke. Gelek peyvên nû ku ji asta wan bilindtir û rêzimana ku ji asta wan diwartir di nav pirtûk an materyalan de derkeve pêşiya wan. Di van deqên xwendinê de ku wê ji bo dersê bîn bikaranînin divê hevsengiya agahiyan û zanebûna xwendekaran hebe. Mirov dikare ji xwendekarên asta despêkê, deqên hêsan û rehet wekî çîrok, çîrçîrok, stran, helbestên kin û hêsan an jî hin bername û hwd amade bike û xwendekar jî ji wî tiştî sûdê bigirin. Lê divê mamoste/a ti car stran û helbestên giran ku di nav wan de gelek peyv û rêzimana diwartirê asta xwendekaran hebe bi kar neyîne da ku hevesa xwendekaran bo hînbûnê neşkê.

Carna polên mamosteyan dibin polên asta tevlihev ku wê demê jî karê mamoste zêde û zehmet dibe. Hewla mamoste ku bikaribe xwendekarên polê gişî dilşad û kêfxweş bike zehf zor e û bi gelemperî jî xwendekar ji dersan kêfxweş nabin û dev ji hînbûnê berdidin. Ji bona van rewşan jî, divê xwendekarên asta wan kêmtir in hewce ye bêtir bixwînin û peyvan hîn bibin, dersên ku di polê de dibînin hercar dubare bikin, berî û piştî dersan amadekariyên xwe bê navber bidomînin.

Ji bo polên tevlihev, divê mamoste her car li nêzîkatiyên xwendekaran jî baldar bin. Xwendekarên ku asta wan bilind in dema ku hîs dikin tiştêkî hîn nabin aciz dibin û di nav xwe de hîsên neyînî dijîn. Ji bona van rewşan jî divê mamoste di her dersê de teqez peyvên nû bide, xebatên cûr be cûr pêk bîne ku xwendekar her tim di nav derûniya hînbûnê de bin.

Rêza Xwendinê

- Berê mijar tê pêşkêşkirin.
- Mamoste pirsên di derheqê deqê de ji xwendekaran dipirse.

- Balkêşbûna mijarê ji bo xwendekaran û herikbariya dersê girîng e.
- Asta deqê divê di asta xwendekaran de be, ne be wê fehmkirin ne baş be.
- Ders bi xwendina deqê dest pê dike û mamoste carna bi pirsan carna bi wergerê û carna jî bi cudahiya çandan yan jî bi awayekî din naveroka xwendinê vedikole û nerînek hûrgilî derdixe holê.

Li ser xwendinê, Krashen gelek xebat kirine û gelek pêşniyazên wî hene; hinek wiha ne: Brevajî perwerdekar çî bifikirin jî, divê xwendin “serbest” û dilxwazî” be û ew vî tiştî bi navê xwendina dilxwaz a serbest bi nav dike. Îngilîziya wê “*Free Voluntary Reading*”⁴ e.

Krashen fikrên xwe wiha pêşkêş dike:

“Xebateke din nîşan dide ku xwendevan ezmûnên peyvan derbas dibin, lê kesên ne xwendevan derbas nabin (2004: 18), loma hînkirina listeyên peyvan karîger (bi bandor, efektîv) e, heke mamoste vê demê ji bona xwendinê xerc bike çêtir e” (h.b. 2004: 19).

Çawa ku kesên sedî sed vê angaştê rast bifikirin hebin jî, dê kesên vî tiştî red bikin jî li hemberî wan derkevin. Di beşa peyvînkirinê de, di binbeşa bikaranîna listeyên peyvan de, behsa cudahiya kesan hatibû kirin, em li vê derê dixwazin bi bîr bixin ku ev tişt li gorî kesan diguhere û em li hemberî fikra Krashen in, ji ber ku kêfa hin kesan ji xwendinê, ya hin kesan jî ji listeyan tên. Tercîha xebatên hînbûna peyvan li gorî kesan diguherin.

“Dema xwendevanên zimanê duduyan, ji bo kêfê dixwînin, bê ders, bê mamoste, bê xebat heta bê kesên ku bi wan re biaxivin hebin jî, ew dikarin pêşxistina zimanê xwe ya duduyan bidomînin (Krashen, 2004: 147). Helbet ji bona serkeftîbûna bernameyeke bi vî rengî lazim e ku xwendevan bernameyeke bi kontrol pêk bîne, gelek kes bi hêsanî ji bo xebatên demdirêj motîve nabin û bala wan zû bela dibe, ji ber vê çendê jî mirov bi xwe vênêrînerê xwe ne.

Di pêvajoya hînbûnê de, dema xwendekar xwediyê derfeta gelek xwendinan be, dest bi fehmkirinek zêdetir dike û deq ji bo wan hêsan dibe. Xwendinê gelek caran ji bona deqên dijwar alîkariya herikbariya xwendekaran dikin (Pikulski, 1999: 147). Mirov dikare ji kesên derdora xwe jî bibîne; kesên ku pir dixwînin, di warê gelek tiştan de wekî axaftin, fikirin, xwe-îfadekirin, nêzikatî û lêpîrsîna bûyeran, hîlbijartina peyvan û hwd de ji yê nexwende cuda ne.

Li gorî Mc Kenna & Stahl⁵ (2009: 148) sê hêmanên xwendina herikbariyê hene:

- Nasîna peyvên rastîn

⁴ <http://lmp.ucla.edu>

⁵ <http://literacyreferenceproject6.weebly.com/fluency.html>

- Otomotîkbûn
- Rîtmâ rastîn (yekgirtî; appropriate) û întonasyona axaftinê

Herwiha, daneyên lêkolînan nîşan didin ku zanîna peyvan teqez bi xwendinên Z2yan yên di asta bilind re girêdayî ne (Chung & Nation, 2003; Davis, 1944; Grabe & Stoller, 2002; Laufer & Sim, 1985).

6. Analîza Pirtûkên Kurmancî

Wekî tê zanîn kêmbûna sazî, dibistan û enstîtuyan tê wateya hindikbûna pirtûkan. Xebatên heyî piranî tevgerên şexsî yan jî yên sazîyekê ne. Ji ber ku perwerdehîyeke gelemperî tune ye, mirov an jî hinek sazî hewl didin li gorî xwe pirtukan çap bikin. Ji bo hînkirina Kurmancî li bakûr, hejmara pirtûkan ne zêde ye, yên ku tên zanîn *Pirtûka Destpêkê* (Weşanên Edubba), *Gav bi gav Kurmancî* (Weşanên Sîtav), *Mamoste* (Zanîngeha Mardin Artukluyê) û *Hînger* (Weşanên Enstîtuya Kurdî ya Stenbolê) in û hinek pirtûkên ku din jî hene ku me cî ne da wan ji ber ku di wan de qet deqên xwendinê tune ne lê tenê li ser diyalog, hevok û hîndekeyên hevokan hûr bûnê. Ji bilî wan jî pirtûkên Michael Chyet (em fêrî Kurdî dibin) û ya Resul Geyik (Fêrbûna Kurmancî) ji ber ku nehatine çapkirin, ew pirtûk nehatin nirxandin.

Ev pirtûk ji ber bandora sîstema perwerdehîya tirkîyeyê hem ji aliyê naverokê hem jî ji aliyê rê û rêbazan bi awayekî xwezayî dişibin yên tirkî. Naverok divê li gorî ast û li gorî temenê xwendekaran divê bê amadekirin. Ji aliyê rê û rêbazan ve jî, li tirkîyeyê hînkirina zimanan li ser hînkirina rêzimanê hatiye avakirin, ev jî bêhemdî dibe modela pirtûkên kurmancî jî, loma gelek nivîskar an mamoste dema pirtûkekê binivîsin bê hemdî û ji ber hînbûnên gelemperî pirtûkên wan dişibin pirtûkên tirkî.

Dema em li hesmakara deqên xwendin û diyalogên pirtûkan dinêrin

Navê pirtûkê	Hejmara deqan
Gav bi Gav Kurdî 1	13
Pirtûka Destpêkê	23
Mamoste 1	16
Hînger 1	15
Hînger 2	47
Hînger 3	53

Helbet hejmara xwendinê li gorî astan diguherin, di asta destpêkê kêmtirin, her çiqas asta xwendekaran zêde dibe hejmara deqên xwendinê jî zêde dibin. Hinek pirtûkên jor ji dêvla bikaranîna deqan bikaranîna diyalogan tercîh kirine. Ev jî bi armanca hînkirina şîyana axaftinê ye. Xuya ye ku mamoste û pirtûk di destpêka hînkirina zimên de, şîyana xwendinê zêde nayê bikaranîn. Herwiha dema asta

xwendekaran zêde dibe, rêjeya deqên xwendinê jî zêde dibin. Hewce ye li gorî astan deqên kurt bîn amadekirin ku mijar, peyv an jî rêziman di nav konteksta xwendinê de bê dayîn.

Wekî tê dîtin di nav wan de hînkir ji ber ku rêze pirtûke asta xwendinê him bi him zêde dibe. Xebatek lêkolînê ku Kurt pêk anîye şîroveya bikaranîna xwendinê wiha îfade dike (2015: 118)

-Ji bo xala “Pirtûk têra xwe girîngiyê dide şîyanweriya xwendinê.”, %5,0ê mamosteyan “qet ne rast e”, %15,0ê wan “ne rast e”, %50,0ê wan “piçek rast e”, û %30,0ê wan “rast e” nîşan kirine. Lê tu xwendekaran “teqez rast e” nîşan nekiriye. Navinciya arîtmefîk ya vê xalê $X = 3,05$ e. Ev nirx nîşan dide ku navinciya bersivên mamosteyan li derûdora “Piçek rast e” ye. Dikare bê gotin ku li gorî fikrên mamosteyan Hînkir têra xwe girîngiyê dide şîyanweriya xwendinê.

Nirxandin

Hebûna deqekê, hînkirina peyv û rêzimanê hêsantir dike û ji ber ku di deqê de behsa bûyerekê tê kirin, peyv û rêziman di hişê mirov de dimînin. Bi rastî hînkirina peyv û rêzimanê him di Z1 û him di Z2yan de dijwar e. Bikaranîna deqekê alîkariya xwendekaran dike ku avasaziyên zimên bi rehetî hîn bibin û bi kar bînin. Heta ku peyv û rêzimana ku hatiye hînkirin ne tenê di nav deqekê de lê di nav du yan sê yan jî diyalogên cuda de bin, xwendekar dê wana bi awayekî hêsantir hîn bibin. Wekî di şîyanên din de jî xuya ye hebûna konteksê di xwendin û nivîsê de jî girîng e. Wekî Hyland (2002:78) dibêje: Di bingeha xwe de, nivîsîn tê hînbûn ji dêvla hînkirinê, û metoda herî baş a mamosteyan jî piştgirî û rehetîya ku dide ye. Peyama veşartî ku Hyland dide, dijiwariya destpêka xebatên nivîsê ye, xwendekar bi tena serê xwe nikarin serkeftî bibin. Mamoste divê karê xwendekaran siviktir bike û piştgiriyê bide wan ku motîvasiyona xwendekaran zêde bibe û otonomiya serbixwe jî di her pêvajoya dersê de bi kar bînin.

Çavkanî

- Baker, L., û Wigfield, A. (1999). “Dimensions of Children’s Motivation for Reading and Their Relations to Reading Activity and Reading Achievement”. *Kovara Reading Research Quarterly*, hej. 34.
- Chung, X., & Nation, I. S. P. (2003). “Technical Vocabulary in Specialised Texts”. *Reading in a Foreign Language*, Hej.15, 103–116.
- Clay, M. M. (2002). *An Observation Survey of Early Literacy Achievement*. Portsmouth: Heinemann Publishing.
- Davis, F. (1944). *Fundamental Factors of Comprehension in Reading*. Psychometrika Publishing, 9, 185–197.
- Demirel, Ö., (1999). *Yabancı Dil Öğretimi*, Stenbol: MEB Yayınları.
- Grabe, W., & Stoller, F. (2002). *Teaching and Research Reading*. Harlow, UK: Longman.

- Grellet, F., (1981). *Developing Reading Skills*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hedge, T., (2000). *Teaching and Learning in the Classroom*, Oxford: Oxford University Press.
- Hyland, K. (2002) *Teaching and Researching Writing*, New York, Longman Press.
- Krashen, S.D., (2001). *Do Teenagers Like to Read? Yes! USA: Reading Today PRESS*.
- Krashen, S. D., (2004). *The Power of Reading: Insights from the Research*. Libraries Unlimited Press, Çapa Duduyan, Connecticut and London
- Kurt, Ş., (2015). *Nirxandîna Pirtûka Hînkirina Kurdî: Hînkêr -Li Gorî Nêrînên Xwendekar û Mamosteyan. Şwr: Doç.Dr. Tahirhan Aydın, Zaningeha Mardin Artukluyê, Teza mastirê nehatîye çapkirin.*
- Laufer, B., & Sim, D. (1985). "Measuring and Explaining the Reading Threshold Needed for English for Academic Purposes Texts". *Foreign Language Annals*, hej.18, 405–411.
- McDonough, Jo & Christopher, S., (2003). "Materials and Methods in ELT: A Teacher's Guide", New Jersey: Blackwell Publishing,.
- McKenna, M.C. and Stahl, K. A. D. (2009). *Assessment for Reading Instruction (çapa duduya.)*. New York: Guilford Publishing.
- Nation, P. & J. Coady. (1988). "Vocabulary in Reading" di edt. R.Carter & m. McCarthy. r. 97 – 110
- Pardo, L. (2004). "What Every Teacher Needs to Know About Comprehension". Di kovara *The Reading Teacher*. 272-281.
- Weaver, C., (2009). *Reading Process*. Portsmouth NH: Heinemann Publishing.
- Ur, P., (1996). "A Course in Language Teaching: Practice and Theory", Cambridge: Cambridge University Press.